

6. Ključni koncepti u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava

6.1 Zašto su nam potrebni ključni koncepti u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava

Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava zamišljamo kao proces konstruktivističkog učenja.²⁴ Učenici stvaraju ili grade značenje i razumijevanje povezujući informacije s konceptima. Učenje i razmišljanje dešava se na nivoima od konkretnog do apstraktnog. Apstraktno mišljenje temelji se na konceptima. Bez pozivanja na zajednički skup koncepata čije definicije razumijemo i oko kojih smo se složili, dijeljenje i razmjena ideja, debata, rasprava, kao ni konačna odluka ne bi bili mogući.

Koncepti su zato neophodni kako za konstruktivističko učenje tako, uostalom, i za političko odlučivanje. Koje bi koncepte stoga trebalo da odaberemo? Živimo u pluralističkim društvima, što znači da pojedinci i grupe promovišu različite ili čak suprotstavljene interese i vrijednosti. Štaviše, filozofija i društvene nauke obuhvataju različite, pa i kontroverzne pristupe. Zato je nemoguće izvoditi cijeli niz ključnih koncepata na osnovu samo jednog izvora. U konstruktivističkom učenju, usmjerenom na razvoj kompetencija, koncepti su neophodni, a modeli koncepata u vaspitanju i obrazovanju građanstva se upravo razmatraju. Vjerujemo da je naš model jedan od mogućih pristupa.

Odabrali smo sljedeći niz od devet ključnih koncepata jer se odnose i na iskustva učenika u mikro-društvu i na političku zajednicu u cjelini:

- identitet;
- raznolikost i pluralizam;
- odgovornost;
- sukob;
- pravila i zakon;
- vlada i politika;
- jednakost;
- sloboda;
- mediji.

Ključni koncepti oblikuju spiralni plan i program, kao što se i fokus priručnika mijenja od školske zajednice (osnovni nivo, Priručnik II) do političke zajednice (viši razredi srednje škole, Priručnik IV), s tim da Priručnik III uključuje aspekte oba prethodna priručnika (vidi Prvi dio, Poglavlje 4, u ovom priručniku). Koncepti demokratije i ljudskih prava – temeljni koncepti obrazovanja za demokratiju i ljudska prava – prožimaju svih devet ključnih koncepata; o njima se raspravlja u posebnim poglavljima ovog priručnika. Svi ključni koncepti mogu i moraju biti povezani s daljnjim konceptima i kategorijama, zavisno od uzrasta učenika i gradiva. Sva tri priručnika sadrže devet modela nastavnih jedinica, svaka sa četiri lekcije, koje se bave istim nizom ključnih koncepata. Pristupaju im na različite načine, pokazujući kako isti koncept može da se prilagodi nivou razumijevanja učenika i raznim starosnim grupama. Ukoliko se dva ili tri priručnika kombinuju na ovaj (vertikalni) način, moguće je uspostaviti konstruktivistički proces učenja usmjeren i podržavan od strane određenog ključnog koncepta. Ključni koncepti se istovremeno mogu povezivati i horizontalno, stvarajući na taj način mrežu razumijevanja. Grubi pokazatelj mogućih veza jeste na koje se dimenzije politike²⁵ iste odnose.

6.2 Suština ključnih koncepata

Ovaj dio ukratko opisuje suštinu devet ključnih koncepata ovog izdanja obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, obrađujući njihov značaj za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, na mikro i makro nivou (školskom i političke zajednice).

²⁴ Vidi Poglavlje 3 o konstruktivističkom učenju u Prvom dijelu ovoga priručnika.

²⁵ Za više informacija o tri temeljne dimenzije politike, vidi Drugi dio ovoga priručnika, Poglavlje 3, Radni materijal (Kako mogu da obradim politiku u svojoj nastavi obrazovanja za demokratiju i ljudska prava?).

6.2.1 Identitet

Kao prirodna prava, ljudska prava su usmjerena na pojedinca. Sva ljudska bića posjeduju ljudsko dostojanstvo i pravo da žive u slobodi i uživaju svoja prava bez diskriminacije. Država služi pojedincu, a ne obratno. Lična sloboda daje pojedincima pravo da slobodno razviju svoju ličnost, obuhvatajući i ključne životne izbore, kao što su vrijednosti, partneri, zanimanja i odluka o tome hoće li ili neće imati djece. Budući da slabljenje veza i tradicija (porodica, vjera, itd.) predstavlja donošenje odluka, u savremenom sekularnom društvu ta sloboda postaje izazov. Naši izbori utiču na druge i obratno, pa tako i pri oblikovanju naših identiteta snosimo odgovornost. U školskoj zajednici učenici dijele svoja iskustva i rade na životnim izborima koje svi mladi ljudi moraju da naprave, poput daljnjeg obrazovanja i karijere.

Koncept identiteta usko je povezan s raznolikošću i pluralizmom, slobodom, jednakošću i odgovornošću.

6.2.2 Različitost i pluralizam

Moderna društva su pluralistička. Pojedinici koji primjenjuju ljudska prava i slobode doslovno će proizvoditi pluralizam – mnoštvo pojedinačnih identiteta s različitim izborima načina života, prioriteta i interesa, ograničenih ili podržanih, zavisno od slučaja do slučaja, dostupnim materijalnim resursima – prihodima i imovinom. Različitost uključuje i razliku na osnovu pola, etničkog porijekla, klase, starosti, tipa učenika, regije, vjeroispovijesti i vrijednosti. Pluralistička društva nameću izazov: koji niz vrijednosti članovi zajednice mogu prihvatiti? Stabilnost zajednica utemeljenih na ljudskim pravima zavisi od uslova koje demokratske države ne mogu garantovati (dilema: sloboda ili stabilnost). Isto se odnosi i na školu, gdje bi učenici trebalo da nauče kako shvatiti i kako se nositi sa raznolikošću i pluralizmom kao izazovom – sa izazovom se treba suočiti, on kombinuje probleme i rizike s mogućnostima.

Koncept raznolikosti i pluralizma usko je povezan s vlašću i politikom, slobodom, sukobom i odgovornošću.

6.2.3 Odgovornost

Slobodu treba svi da uživaju, i zato svi moraju da prihvate određene granice. To počinje, na primjer sa jednakom dužinom vremena izlaganja u raspravi i jednakom količinom pažnje posvećene svakom učeniku u razredu. U društvima koja se baziraju na slobodnoj trgovini i tržišnom takmičenju, neravnomjerna raspodjela dohotka i blagostanja dovodi do nejednake raspodjele mogućnosti ostvarivanja slobode. U demokratiji, načelo vladavine većine mora biti uravnoteženo sa zaštitom manjinskih interesa kako bi se osigurala društvena kohezija.

Postići ravnotežu između slobode i ravnopravnosti može biti težak zadatak. Jedan od načina da se usklade jeste kroz ličnu odgovornost, a drugi kroz obavezujuće političko odlučivanje; oba načina su neophodna, jer svaki ima svoja ograničenja. Zakoni ne mogu da pokriju svaki događaj u svakodnevnom životu, a nije ni moguće niti poželjno da naše živote u potpunosti prati i kontroliše državna vlast. Zajednica utemeljena na ljudskim pravima oslanja se na našu spremnost i sposobnost da preuzmemo odgovornost za svoje ponašanje i potrebe drugih.

Odgovornost je usko povezana sa slobodom, jednakošću, identitetom, pravilima i zakonom, kao i sukobom.

6.2.4 Sukob

Razlike u mišljenju, suprotstavljene potrebe i interesi, i sukobi dio su ljudskog života, posebno u pluralističkim društvima. Mnogi ljudi doživljavaju sukob kao nešto štetno, nešto što stoji na putu sloge, te bi ga zato trebalo izbjegavati ili čak potisnuti. Međutim, sukob kao takav ne mora nužno biti štetan; prije su takvi neki od načina kojima se s njim nosimo. Učenici bi kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, trebalo da nauče da u okviru proceduralnih pravila, potpomognutih političkom kulturom međusobnog poštovanja, ima mjesta za velik broj neslaganja i sporova. Pojedinici i grupe mogu, a zaista i trebaju, da jasno izraze svoje interese kako bi se osigurali da će oni biti uzeti u obzir. U raspravama i pregovorima koji slijede, međutim, sve strane treba da budu spremne da pregovaraju kako bi se postigao kompromis. Bez ovog dijalektičkog ili konstruktivnog stava prema vlastitim interesima, nikakav kompromis ne bi bio moguć.

U načelu, bilo kakav sukob oko raspodjele resursa koji je moguće svesti na zbir ili cifru, može da se riješi kompromisom. S druge strane, u sukobima koji uključuju ideologiju, vrijednosti ili čak etničko porijeklo, rješenje putem kompromisa nije moguće. Kultura civilizovanog, odnosno nenasilnog rješavanja sukoba, zasnovana na uzajamnom poštovanju, iz tog razloga neophodna je za demokratsko građanstvo. Sukob nastaje kako u školi tako i na bilo kom drugom radnom mjestu ili u zajednici, pružajući učenicima priliku da nauče kako ga riješiti mirnim putem, a ne od njega zazirati.

Sukob je usko povezan s raznolikošću i pluralizmom, vlašću i politikom, pravilima i zakonom, i odgovornošću.

6.2.5 Pravila i propisi

Zakoni omogućavaju formalni institucionalni okvir za demokratske zajednice utemeljene na ljudskim pravima. U načelu se od svih očekuje da poštuju zakon jer je donešen većinskim brojem glasova. Do toga obično dolazi glasanjem u parlamentu, koji se temelji na osvojenoj većini na parlamentarnim izborima, ili u nekim slučajevima plebiscitom. Namjena zakona jeste odražavanje i zaštita ljudskih prava i postavljanje proceduralnih pravila za rješavanje sukoba i procese političkog odlučivanja. Pravila služe u iste svrhe, ali su stvorena od strane drugih tijela, i mogu postojati u pisanom ili nepisanom obliku.

Od nas se očekuje da poštujemo zakon, no šta se događa ako osjećamo da je zakon nepošten ili nepravedan? Mnogo je primjera društvenih i pravnih reformi koje je pokrenula građanska neposlušnost: građani namjerno nijesu poštovali zakon kako bi doveli u pitanje ono što su smatrali nepoštenim ili kršenjem ljudskih prava, podstakli raspravu i izmjene i dopune postojećih zakona.

Učenici moraju da shvate i cijene dijalektiku između prava na slobodu i njihove zaštite i ograničenja kroz institucionalne okvire. Ako bi se taj okvir ukinuo, sloboda bi se pretvorila u anarhiju, a anarhija pak u vladavinu nasilja. U iskustvenom učenju, učenici će to načelo da oprobaju već u školi. Zadaci, vremenski okviri i pravila u takvom metodu učenja postavljeni su na način da ne guše učeničku kreativnost, već naprotiv otvaraju vrata velikom carstvu slobode i kreativnosti. Učenici mogu učestvovati i u reformi školskih zakona koji ne odražavaju vrijednosti demokratije i ljudskih prava.

Pravila i zakon usko su povezani sa sukobom, slobodom i jednakošću.

6.2.6 Vlada i politika

U obrazovanju za demokratiju i ljudska prava, ključni koncept politike usmjerava se na aspekt politike kao procesa rješavanja problema i smirivanja sukoba. Vlada pokriva institucionalni aspekt politike, odnosno političko odlučivanje unutar institucionalnog okvira. Demokratsko upravljanje školama učenicima daje priliku da nauče na koji način mogu uticati i učestvovati u procesima odlučivanja kako bi kasnije upravljali zajednicom i definisali njene ciljeve. Model političkog ciklusa moguće je primijeniti na procese odlučivanja i na mikro i na makro nivou, odnosno na nivou školske zajednice i političke zajednice u cjelini (na regionalnom ili nacionalnom nivou). Mediji igraju presudnu ulogu u kontrolisanju donosioca političkih odluka, kao i u postavljanju programa. Isto važi i za škole, kao što pokazuju poglavlja o medijima u tri od priručnika (Priručnici II-IV).

Kao par koncepata, vlada i politika odnose se na različite parametre političkog odlučivanja. Dok vlada naglašava hijerarhijsku, institucionalizovanu dimenziju, i politika takođe uključuje neformalnu dimenziju – šireg opsega, ali takođe sa manje, ili sasvim bez, regulacije procedura. Neformalna, dodatna strana politike važna je za djelotvornost institucionalnog sistema. Institucije se ne bi mogle nositi sa svim problemima i spornim pitanjima ni u školi ni u politici, te zato zavise od sposobnosti građana da sami riješe međusobne sporove i sukobe.

Vlada i politika usko su povezane sa sukobom, pravilima i zakonom, odgovornošću i medijima.

6.2.7 Ravnopravnost i sloboda

Dva su razloga zašto se ova dva ključna koncepta ovdje obrađuju zajedno.

Kao prvo, ljudsko dostojanstvo je osnovna vrijednost ljudskih prava. Dva su osnovna načela pravde koja zakonski gledano čine ljudsko dostojanstvo: ravnopravnost (nediskriminacija) i sloboda (u smislu

građanskih i političkih prava). Dostojanstvo osobe ugroženo je diskriminacijom i lišavanjem slobode. Prve dvije generacije ljudskih prava usredsrijedile su se na prava slobode i ravnopravnosti pri raspodjeli i mogućnostima.

Kao drugo, među slobodom i ravnopravnošću može da postoji tenzija. Na primjer, sloboda izražavanja podrazumijeva da učeniku treba da se da mogućnost izlaganja svog mišljenja u nastavi, onako kako on to smatra ispravnim. Jednakost mogućnosti za sve učenike, s druge strane, zahtijeva da se vrijeme izlaganja pošteno i u jednakoj mjeri raspodijeli među svim učenicima. Za pojedinog učenika to može da znači jedan ili dva minuta prije nego što sljedeći učenik uzme riječ. Individualna sloboda izražavanja stoga mora da se ograniči, možda veoma strogo, kako bi svaki učenik imao zagarantovanu priliku za učestvovanje u raspravi. Na koji način učenik doživljava takva ograničenja zavisi od toga koliko dobro može iznijeti mišljenje na sažet i jasan način. Zato, kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, učenici moraju da razvijaju sposobnosti pomoću kojih mogu uspostaviti ravnotežu između slobode izražavanja i jednakih mogućnosti. One obuhvataju jezičke vještine, jasno razumijevanje problema o kojem se raspravlja i uvažavanje okvira propisa koji omogućavaju ravnotežu između slobode i ravnopravnosti.

Učenici moraju da nauče kako da sprovedu svoja prava na slobodu, na primjer, slobodu misli, govora, i pristupa informacijama. Takođe, moraju naučiti kako da se suprotstave diskriminaciji, kako u svoju tako i u korist drugih. Nastavnici bi trebalo da budu svjesni nejednakih uslova i mogućnosti za učenje koji su ukorijenjeni u razlikama na primjer, razlikama u dohotcima i obrazovanju roditelja, ili u kulturnoj sredini i etničkom porijeklu. Škola i društvo ne mogu postići jednaku raspodjelu, no trebalo bi da osiguraju jednake početne uslove. U školi, to nastavnicima u zadatak stavlja odgovornost za specifične potrebe učenika pri učenju. Jednakost ne znači postupati sa svima na isti način, nego postupati sa svima na način koji služi njihovim potrebama. To je upravo ono na što se podučavanje kroz ljudska prava svodi u praksi.

Poput demokratije, sloboda i ravnopravnost usko su povezane sa svim ključnim konceptima. Nijedan aspekt obrazovanja za demokratiju i ljudska prava nije moguće zamisliti bez obrade pitanja slobode i jednakosti, koje čine ljudsko dostojanstvo, i njihove međusobne tenzije.

6.2.8 Mediji

Ovaj koncept odnosi se na iskustvo da u modernim društvima živimo u kulturi medija. Mediji su prijeko potrebni u našem ostvarivanju ljudskih prava – uključujući slobodu govora, razmjenu informacija, pristup informacijama, političku participaciju, kontrolu vlade i političko odlučivanje i donošenje političkih programa. Što složenija postaju naša društva i strukture uzajamne globalne međuzavisnosti, i što nam je više podrške i usmjerenja potrebno za razumijevanje izazova i problema sadašnjosti i budućnosti, to se više oslanjamo na medije. Mediji nameću izazov – oni otvaraju nove mogućnosti i sredstva za komunikaciju i participaciju, ali isto tako i za manipulaciju i zločin.

Mediji su komercijalna preduzeća, “govoriti i prodavati” tu se čini kao jedno. Mediji mijenjaju informaciju koju prenose. Učenici stoga moraju da uvježbavaju kako svoju sposobnost u korištenju medijskih uređaja (na koji način konstruisati poruku) tako i u dekonstruisanju poruka koje se putem medija prenose. Mediji igraju važnu ulogu i u školskoj zajednici. Učenici su vrlo vjerovatno svjesniji činjenice da su mediji sastavni dio njihovog svakodnevnog života, nego što je to generacija njihovih roditelja, a posebno njihovih nastavnika spremna da prizna. Neki su mladi ljudi stoga su često mnogo iskusniji korisnici medija od njihovih roditelja ili nastavnika. U obrazovanju za demokratiju i ljudska prava, medijska je kompetentnost ključ za participaciju i razvoj kompetentnosti u mnogim drugim poljima.

Ključni koncept medija usko je povezan s vlašću i politikom, identitetom, slobodom i odgovornošću.